Valgkredsomlægning, ændring i opstillingspraksis og ændring af Folketingets sammensætning ved 1971-valget: En undersøgelse af politisk forandring*

Peter Foverskov.

1. Indledning

Valget til Folketinget d. 21. september 1971 blev det første valg, som afholdtes på grundlag af den nye geografiske opdeling af landet, der var nødvendiggjort for at tilpasse valgkredsstrukturen til den nye kommunale og amtskommunale inddeling [1]. Der har ikke siden 1920 været foretaget en så gennemgribende omlægning af valgkredsene, kun mindre justeringer overvejende i og omkring København [2]. I 1970 blev opstillingskredsens antal reduceret fra 126 til 103, og en mere ensartet størrelse blev tilstræbt. Stor- og amtskredsene blev reduceret fra 23 til 17 gennem en række sammenlægninger af »gamle« amtskredse og en enkelt nydannelse opstod, idet Roskilde Amtskreds blev udskilt hovedsageligt fra Københavns Amtskreds. Foruden sammenlægningerne forekom en lang række justeringer langs kredsenes grænser [3].

Samtidig indebar valget i 1971 en anden væsentlig ændring i forhold til de tidligere valg. I stort omfang skiftede de politiske partier opstillingsformer, således at den sideordnede opstilling blev mere almindelig end tidligere [4]. En optælling af det samlede antal skift fra det foregående valg for de daværende fem »store« partier, Socialdemokratiet, Socialistisk Folkeparti, Radikale Venstre, Venstre og Konservative Folkeparti [5], begyndende med 1960 viser klart 1971-valgets særlige karakter: 1960–64 8 skift, 1964–66 7 skift, 1966–68 11 skift og 1968–71 41 skift [6]. I 1971 skiftede Socialdemokratiet opstillingsform i alle kredse fra partiliste opstilling til sideordnet opstilling, Socialistisk Folkeparti skiftede opstillingsform i ca. halvdelen af kredsene, og de øvrige partier skiftede opstillingsform i fra 4 til 7 kredse.

Men også andre ændringer var iøjnefaldende ved dette valg. 60 folketingsmedlemmer fra de fem partier var efter valget ikke længere medlemmer mod ca. kun den halve afgang i 1968. Kvindeprocenten steg fra 11 til 17, og Folketinget blev yngre. Efter 1971-valget var 34 % af medlemmerne under 44 år, i 1968 kun 23 %. [7] Disse få eksempler antyder, at der skete en forandring af

* Artiklen bygger på en specialeopgave i samfundsfag ved Århus Universitet.

Folketinget så fundamental, at det må friste til en nærmere undersøgelse af sammenhænge mellem de forskellige former for politisk forandring.

Det er denne artikels sigte at undersøge, om det er muligt at spore en specifik effekt af valgkredsændringerne og det store antal ændrede opstillingsformer på udskiftningen af medlemmer af Folketinget eller udskiftningen af kandidater til folketingsvalget.

2. *Problemformulering*

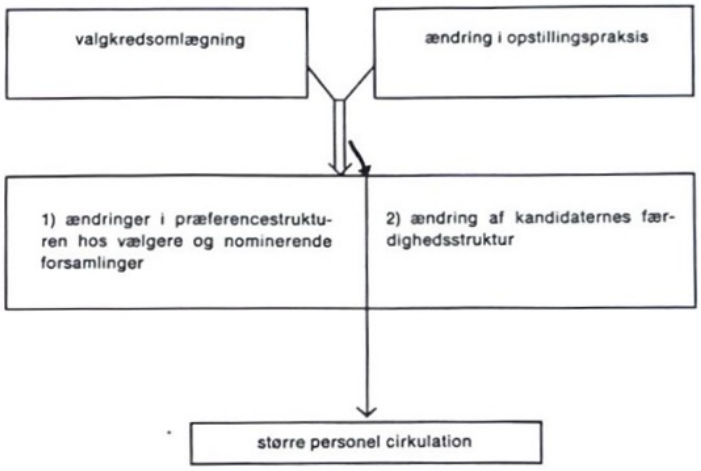
Hvorledes bliver de mange valgbare personer i valglovens forstand til de få valgte? Hvorledes foregår rekrutteringen til kandidatposter for de politiske partier? Hvilke mekanismer virker i den udskillelsesproces, som gør nogle samfundsmedlemmer politisk interesserede, politisk aktive, til indehavere af tillidsposter i partiernes vælgerorganisationer og måske til folketingsmedlemmer? Teori- og begrebsdannelsen omkring disse problemer, den politiske rekrutteringsproces, opstiller en anvendelig ramme til afklaring af de teoretiske og metodiske problemer, som artiklens emne rejser.

Nogle begrebsmæssige sondringer er anvendelige til beskrivelse af rekrutteringsprocessen. For det første kan man tale om en *kvalifikationsfase,* der som resultat har, at der af de valgbare udskilles en gruppe af personer, som er villige til og interesserede i at lade sig opstille som kandidater til et folketingsvalg. Udskillelsen af denne gruppe kan delvis forklares ved henvisning til den politiske socialisering, som ethvert samfundsmedlem gennemløber, og som resulterer i varierende grader af politisk aktivitet. For det andet kan man tale om en *nominationsfase,* gennem hvilken der fra gruppen af aspiranter udskilles kandidater. Resultatet af denne udskilning er dels bestemt af aspirantmassens sammensætning og dels af de nominerende forsamlingers præferencer. Forventninger til vælgeradfærden spiller uden tvivl en rolle ved sammensætningen af kandidatlisten og hermed er etableret en forbindelse til den tredie fase, *valgfasen,* hvor gruppen af valgte udskilles fra kandidaterne [8].

Sondringen mellem de tre faser kan siges at være en hjælp til analyse og ikke en beskrivelse af rekrutteringsprocessens faktiske forløb. Der må antages at eksistere en række komplicerede relationer mellem faserne, som den simple tredeling ikke tager højde for. Men det er centralt, at der rent empirisk kan udskilles tre grupper af personer i processen, og at disse kan beskrives m. h. t. en række egenskaber, og at der på den anden side sker en udvælgelse blandt disse ud fra præferencer hos de nominerende forsamlinger eller vælgerne. I såvel nominationsfasen som valgfasen er der tale om en modstilling af to strukturer, en færdighedsstruktur og en præferencestruktur, hvis samspil bestemmer sammensætningen af kandidatmassen og Folketingets sammensætning. For at vende tilbage til problemformuleringen kan man formulere den som spørgsmålet om, hvorledes og hvorvidt ændringerne i de formelle

strukturer, som griber ind i både nominations- og valgfase, kan tænkes at ændre færdigheds- og præferencestrukturen med den konsekvens, at der forekommer en ekstraordinær stor udskiftning af folketingskandidater og medlemmer.

Figur 1 **Oversigt over problemstillingen**

Mere overskueligt kan problemstillingen opstilles som vist i figur 1. Her opfattes de stedfundne ændringer som uafhængige variable, der gennem en række mellemkommende variable påvirker den afhængige variabel, den personelle cirkulation, forstået som forandringer i kandidat- og medlemsmassens sammensætning fra ét valg til det næste. Da der kun arbejdes med kandidater eller valgte, er to placeringer ved et valg mulige: Valgt eller stedfortræder. Ved det følgende eller foregående valg afhængigt af, hvad man ønsker at belyse, er tre placeringer mulige for den enkelte person: valgt, stedfortræder eller ikke opstillet. Skift i placering kan da aggregeres for de grupper, som indgår i analysen, og det er disse forandringer, som sammenfattes under betegnelsen personel cirkulation [9].

Om effekten af de uafhængige variable på færdighedsstrukturen og præferencestrukturen i nominations- og valgfasen kan opstilles en række hypotetiske antagelser. Udbudet af opstillingsvillige personer kan alt andet lige tænkes ændret som følge af reduktionen i kredsantal og omlægningerne. Af interesse er især gruppen af folketingsmedlemmer.

Skabte omlægningerne en situation, som tilskyndede en afgang af ældre medlemmer, der først senere havde påtænkt at trække sig tilbage? Var der en markant forskel i 1971 på afgangen af personer opstillet ved det foregående valg i forhold til tidligere folketingsvalg? Kredsomlægningerne ændrede kandidaternes vælgergrundlag. Konkurrencen med partifæller om kan-

didatposter kan være blevet forstærket, fordi et antal opstillingskredse blev sammenlagt. Vel forsvandt de sikre kredse ikke, men de var ikke længere de samme, og man havde i 1971 kun formodninger om kredssikkerhed, ingen erfaringer [10].

De ændrede opstillingsformer kunne på den anden side i nogle partier fremme en tendens til, at flere blev interesserede i opstilling, fordi den sideordnede opstilling gjorde de personlige stemmer til en vigtigere faktor, og fordi partiorganisationernes muligheder for på forhånd at afgøre, hvem der indvalgtes, forringedes gennem denne opstillingsform [11]. Man kunne således forvente at finde et stort antal kandidater og medlemmer, som ikke tidligere var opstillet. Hermed være også sagt, at det element i færdighedsstrukturen, som består i mange tidligere opstillinger for partiet, ville være mindre fremtrædende i en sådan kandidatmasse.

Præferencestrukturen i de nominerende vælgerorganisationer kunne tænkes påvirket af den ændrede medlemssammensætning, som var et resultat af kredsomlægningerne. Man må gå ud fra, at såvel på opstillingskredsplan som på amtskredsplan, var der ikke længere tale om den samme medlemsskare, men i de fleste tilfælde en større, som skulle vælge eller udpege kandidater. Her lå en konfliktmulighed, som vel ikke umiddelbart behøvede at føre til større cirkulation. Med alle forbehold kan det siges, at den nye situation indebar et langt større element af usikkerhed end ved de foregående valg, og det er ikke en urimelig antagelse, at der var større mulighed for udskiftning af kredsenes kandidater.

Formodningen om ændringernes effekt på selve udvælgelsen af folketingsmedlemmer kan deles i to grupper, tekniske og vælgerpsykologiske effekter. Ændringer i opstillingsformen fra almindelig opstilling eller partiliste opstilling til sideordnet opstilling har alt andet lige betydning for, hvem der bliver valgt. Desværre er ceteris paribus-forudsætningen ikke realistisk. I forudsætningen indgår f. eks., at forholdet mellem personlige stemmer og partistemmer er det samme ved de to betragtede valg. Imidlertid lå niveauet for personlig stemmeafgivning højere i 1971 end i 1968, så det er ikke muligt at etablere to sammenlignelige situationer, hvor den eneste variabel, som ændres, er opstillingsformen, og dermed er det heller ikke muligt at bedømme størrelsen af den tekniske effekt på overgangen til sideordnet opstilling i denne konkrete situation.

Den tekniske effekt af valgkredsomlægningerne beroede på at Øernes område i 1971 havde 4 mandater mere i forhåndsfordelingen end i 1968 [12]. Dette forhold har kun betydning for den personelle cirkulation, hvis man sammenligner områderne, og udgangspunktet er de valgte. I så tilfælde vil der alt andet lige være f. eks. en større tilgang at iagttage i Øernes område og det omvendte for de øvrige to områder. I analysen må der da tages hensyn til disse mindre forskelle.

For den enkelte vælger kan såvel valgkredsomlægninger som overgangen

til sideordnet opstilling betyde ændret adfærd. Hvis kredsomlægningerne medfører, at mange vælgere »flyttes« til en ny amtskreds og derved stilles over for en række kandidater, som måske er mindre bekendte, kunne det tænkes at resultere i ændret adfærd. Om vælgeren skifter parti, undlader at deltage i valget eller skifter mellem personlig stemme og stemmeafgivning på partiet, er ikke afgørende, da udskiftningen af medlemmer påvirkes af alle de nævnte former for ændringer. Hvis man samtidig antager, at den sideorednede opstilling i større grad end andre opstillingsformer animerer til personlig stemmeafgivning, vil betingelserne for en stor ændring af vælgeradfærden være til stede. Men samtidig må det gøres klart, at en ændret adfærd ikke nødvendigvis får nogen effekt på den personelle cirkulation, da det jo som bekendt er nettovandringerne blandt vælgerne, som er af betydning for mandaternes placering og ikke bruttovandringerne. Men selvom man går ud fra, at vandringer forårsaget af valgkredsomlægninger udlignes på landsbasis, står tilbage, at den personlige stemmeprocent steg fra 43 i 1968 til 50 i 1971, hvilket er en markant ændring sammenlignet med tidligere valg. Stigningen slog især igennem i Socialdemokratiet og Venstre, hvilket antyder, at overgangen til sideordnet opstilling ikke alene kan være årsag til stigningen i den personlige stemmeafgivning, da Socialdemokratiet ændrede opstillingsform i alle kredse, mens ændringerne hos Venstre kun var få. Det er således svært umiddelbart at argumentere for en effekt på den enkelte vælgers adfærd af skiftet i opstillingsformer.

Konklusionen på disse betragtninger over den sandsynlige virkning på en række mellemkommende variable må være, at det især ville være nominationsfasens færdigheds- og præferencestruktur, der måtte forventes ændret. Her er i første omgang kun antydet nogle sammenhænge, som kan begrunde en nærmere undersøgelse af sammenhængen mellem de uafhængige variable og den afhængige variabel. Men forklaringsforsøgene m. h. t. ændringer i den afhængige variabel kan kun forstås ved henvisning til de skitserede mellemkommende variable.

På grundlag af disse overvejelser kan stilles følgende spørgsmål om sammenhængen mellem de uafhængige variable og den personelle cirkulation:

1. Kan der iagttages en effekt i valgfasen i den forstand, at genopstillede folketingsmedlemmer blev genvalgt i mindre omfang end ved valgene i 1960'erne?

Kan der blandt de valgte i 1971 iagttages en tendens til, at førstegangskandidater favoriseredes frem for kandidater med opstillingserfaring?

2. Kan der påvises en effekt i nominationsfasen på afgangen fra den samlede kandidatmasse i almindelighed og medlemsmassen i særdeleshed?

Det er ikke muligt i første omgang at opstille hypoteser med en mere stram formulering. Samtidig rejser disse antagelser om sammenhænge et stort antal metodiske problemer, som må diskuteres inden analysen.

3. Metode [13].

To fremgangsmåder vil blive anvendt i forsøget på at besvare de stillede spørgsmål. For det første en såkaldt quasi-eksperimentel »design« [14], hvor de uafhængige variable betragtes som en art eksperimentel stimulus, der påføres rekrutteringssystemet. Denne betragtningsmåde kan forsvares ud fra ændringernes unikke karakter i forhold til tidligere valg. Hele landet betragtes under ét, og spørgsmålene søges besvaret ved en sammenligning med valgene i 1960'erne. For det andet opdeles landet i 1971 i regioner først med graden af valgkredsændring som kriterium og dernæst med graden af skift i opstillingsformer som kriterium, og det undersøges, om der eksisterer nogen sammenhæng mellem de to former for ændringer og den personelle cirkulation. Begge fremgangsmåder har dyder og svagheder, men ved at anvende dem begge kan det muligvis undgås, at analysens resultater i for høj grad bliver afhængige af kun én metodes begrænsede muligheder.

Bag anvendelsen af et quasi-eksperimentelt »design« ligger erkendelsen af, at besvarelsen af ovenstående spørgsmål egentlig kræver anvendelse af det »klassiske« eksperiment. I et sådant eksperiment gælder det, at den uafhængige variabel er manipulerbar, og at alle andre variable, som kan tænkes at påvirke eksperimentsituationen, holdes under kontrol. Ingen af disse betingelser er til stede her. I den foreliggende situation, som i mange andre samfundsvidenskabelige analyser, er udgangspunktet variationer i den afhængige variabel, hvorefter man søger forklarende uafhængige variable. Det væsentligste metodiske problem består i dette tilfælde i at kontrollere det væld af variable og komplicerede sammenhænge, som knytter sig til den personelle cirkulation. Når de uafhængige variable opfattes som den eksperimentelle stimulus, kan spørgsmålet stilles: Medførte i denne specielle situation den eksperimentelle stimulus en ændring i den afhængige variabels værdier? Kan rivaliserende forklaringsfaktorer til en eventuel effekt på den afhængige variabel elimineres i et sådant omfang, at den eksperimentelle stimulus fremtræder som den sandsynlige forklaring på effekten? Etableringen af en kontrolgruppe er en af de måder, hvorpå kontrol med andre variable kan opnås. Det er ikke muligt i denne situation at etablere en sådan kontrol. Kravene til en kontrolgruppe er, at den ikke har været udsat for den eksperimentelle stimulus, og at den i alle andre henseender kan ligestilles med eksperimentgruppen. Disse to krav er uforenelige, da der ikke ved 1971-valget kan etableres en kontrolgruppe, som ikke var udsat for nogen stimulus, og at et tidligere valg ikke giver sikkerhed for nogen ligestilling m. h. t. alle andre variable. I stedet kan man foretage en sammenligning over tid af den personelle cirkulation ved valgene i 60'erne med situationen i 1971. Tankegangen bag denne fremgangsmåde er følgende: Hvis der efter indførelsen af den eksperimentelle stimulus kan iagttages et brud med et tidligere regelmæssigt forløb af den perso-

nelle cirkulation, kan det indicere en effekt. Betingelsen er altså et tidligere regelmæssigt forløb af den afhængige variabels værdier, som kan antage forskellige former f. eks. jævn stigning eller fald eller cykliske bevægelser. Hvis der er tale om et brud på denne udvikling, bliver det næste problem at eliminere rivaliserende forklaringsfaktorer i forhold til problemstillingen, for derigennem at sandsynliggøre effekten af den eksperimentelle stimulus. Hvis det tidligere forløb ikke er regelmæssigt, eller der ikke kan iagttages noget brud, er konklusionen ikke en forkastelse af de uafhængige variable som effektløse, men derimod at metoden ikke er anvendelig eller tilstrækkelig til en belysning af problemet [15].

Hertil kommer endnu et krav, som gør metoden vanskelig at applicere på problemstillingen. For at kunne fastslå en effekt med en vis grad af sikkerhed, må man efter det tidspunkt, hvor den eksperimentelle stimulus optrådte, kende værdier på den afhængige variabel. Først i den situation er det muligt at afgøre, om der har været tale om et brud på en regelmæssig udvikling, eller en ny udvikling er indtrådt p. g. a. helt andre årsager end den eksperimentelle stimulus. I den konkrete situation vil det f. eks. betyde, at hvis afgangen fra Folketinget var jævnt faldende frem til 1971 og her udviste en stigning, må den i 1973 igen falde som en nødvendig, men ikke tilstrækkelig betingelse for at tale om en effekt af de strukturelle forandringer. Dette betyder, at der ved hjælp af denne fremgangsmåde kun kan gives indicier for en påvirkning af den personelle cirkulation, ingen endelige konklusioner.

4. Analyse ved hjælp af quasi-eksperimentel »design«

Sammenhængen mellem problemformuleringens variable belyses først ved den quasi-eksperimentelle »design«, hvor landet betragtes som en helhed. Derefter vil den regionale opdeling blive forsøgt, hvor ændringen i valgkredsinddelingen og skiftet i opstillingsformer vil være de to kriterier for inddelingen i regioner.

4. 1. Den personelle cirkulation og vælgeradfærden

De to uafhængige variable betragtes som en samlet stimulus, der påføres rekrutteringssystemet. Hvis der skal påvises nogen effekt af en ændret vælgeradfærd, kan dette i første omgang undersøges ved at se på, i hvor stort omfang genopstillede medlemmer faktisk led nederlag ved valget. Dette fænomen kaldes *tvungen afgang* [16]. Forudsætningen for at påvise en effekt, er et regelmæssigt forløb af denne afgang ved valgene før 1971, samt et brud med forløbet i dette år. Tabel 1 viser den tvungne afgang fra 1964 til 1971. For det første viser det sig her, at forudsætningen ikke holder, og for det andet var den stigning, som fremkom i 1971 på 2 % svarende til 2–3 medlemmer på ingen måde markant. Dette totaltal for hele landet antyder ingen effekt.

Tabel 1: Tvungen afgang fra Folketinget 1964–71

Valg	1964	1966	1968	1971
	8 %	12 %	11 %	13 %
N =	(132)	(155)	(158)	(128)

Den tvungne afgang kan også behandles partispecifikt under hensyntagen til det enkelte partis stemmemæssige frem- og tilbagegang ved det enkelte valg. Ved en stemmemæssig fremgang kan forventes en relativ lille tvungen afgang eller ingen afgang overhovedet og en relativ stor afgang ved tilbagegang. Ud fra denne betragtning har jeg undersøgt de fem store partier for at se, om dette mønster var til stede i 1960'erne med et brud i 1971, som kunne indicere en effekt af de uafhængige variable på ét eller flere af partierne. Resultatet var negativt af flere årsager. For det første opstod »de tomme cellers problem«. Den tvungne afgang var i absolutte tal lille for det enkelte parti, og forskellene mellem valgene androg ikke mere end 1–2 kandidater. For det andet var der i flere tilfælde ikke den forventede sammenhæng mellem afgangen og stemmeandelen, så det kunne ikke afgøres, om der i 1971 var tale om et brud med et tidligere regelmæssigt mønster. Og for det tredie påvirker selvsagt også andre faktorer end stemmeandelen den tvungne afgang. Som eksempel kan nævnes, at forskydninger i andelen af partistemmer og personlige stemmer kan have en effekt.

Konklusionen er, at valgkredsændringen og de ændrede opstillingsformer ikke synes at have givet sig udslag på omfanget af den tvungne afgang. Hermed være ikke sagt, at ændringerne har været effektløse. Vælgeradfærden kan udmærket være påvirket uden, at det giver sig udslag i den tvungne afgang. Store vandringer mellem partierne kan have fundet sted, uden at der har været tale om nogen nettoeffekt, som har kunnet influere på den tvungne afgang. Det har ligget uden for mine datamæssige muligheder at undersøge dette problem.

Ændringer i vælgeradfærden kan også have påvirket den personelle cirkulation på andre måder end ved nederlag til genopstillede medlemmer. Ved hvert valg i perioden var der tale om en afgang fra Folketinget og derfor også en tilgang. På den afgang, som direkte berørte valgfasen, kunne der ikke påvises nogen effekt. Men hvorledes ser det ud på tilgangssiden? Den samlede tilgang er ikke interessant her, da den jo kun er udtryk for en »opfyldning« efter afgangen, hvis vel at bemærke de fem undersøgte partier har nogenlunde samme samlede mandattal ved hvert valg i perioden. Det er tilfældet jvf. tabel 3 nedenfor. Derimod kunne tilgangens sammensætning af førstegangskandidater og kandidater med opstillingserfaring give et fingerpeg om forekomsten af en effekt, især da det viser sig, at ca. 20 % af Folketingets medlemmer i 1971 ikke var opstillet ved det foregående valg. Ved valget

i 1968 var det samme tal kun 4 %. Derfor lyder mit spørgsmål: Har de strukturelle forandringer betydet en påvirkning af vælgernes præferencestruktur på en sådan måde, at et tidligere stabilt forhold mellem førstegangskandidater og kandidater med opstillingserfaring blev brudt? Spørgsmålet går ikke på, om vi fik et »nyere« Folketing i 1971, men om en førstegangskandidats valgchancer blev forbedret p. g. a. strukturforandringerne. Altså må antallet af valgte i de to grupper sættes i forhold til hvor mange henholdsvis førstegangskandidater og kandidater med opstillingserfaring, som var opstillet ved de enkelte valg. Forhold i nominationsfasen bliver således af betydning, idet cirkulationen mellem kandidatmassen og den store gruppe af ikke opstillede kommer til at spille ind. Hermed er også illustreret, at det ikke er muligt at opretholde en skarp sondring imellem de forskellige faser.

Tabel 2 viser forholdet mellem de to grupper fra 1960–71 og kan samtidig tolkes som et benægtende svar på spørgsmålet. Stigningen for begge gruppers

Tabel 2: Andelen af førstegangskandidater, som blev valgt og andelen af kandidater med opstillingserfaring, som blev valgt, samt tilgangen til Folketinget 1960–71

Valg	1960	1964	1966	1968	1971
Førstegangskandidater	12 %	10 %	8 %	5 %	15 %
Kandidater m. opstillingserfaring	12 %	13 %	8 %	9 %	19 %
Tilgangen	32 %	31 %	21 %	20 %	36 %

Bemærkning: Det bør understreges, at tilgangen ikke fremkommer ved summation af de to andele. Jvf. teksten.

vedkommende i 1971 må tilskrives den samlede tilgang, som tabellen også viser, men det centrale er, at forholdet mellem de to grupper ikke ændrede sig i 1971. Sagt på en anden måde ændrede valgchancen for en førstegangskandidat sig ikke i forhold til kandidater med opstillingserfaring. Det store antal medlemmer uden opstillingserfaring skal tilskrives den store tilgang til Folketinget, som igen er en følge af den afgang, der har fundet sted i nominationsfasen.

Førend vi går videre, skal det præciseres, hvilke konklusioner, der kan drages indtil nu. Det har ikke været muligt at sandsynliggøre vælgerpsykologiske effekters gennemslag på den personelle cirkulation i valgfasen.

4. 2. Den personelle cirkulation, kandidatmassens færdighedsstruktur og konkurrencesituationen blandt kandidaterne.

Efter at have undersøgt de strukturelle ændringers indflydelse på selve Folketingets sammensætning via en række vælgerpsykologiske effekter, er det

tanken at undersøge ændringernes indvirkning på udbudet af aspiranter til kandidatposter og dernæst på forholdene i partiorganisationerne. Det samme kan udtrykkes i et spørgsmål: Skete der på den ene side en påvirkning af færdighedsstrukturen blandt de opstillingsvillige personer, således at en mere labil situation opstod, der betød større personel cirkulation, og på den anden side en påvirkning af partiorganisationernes forhold, som ændrede disses præferencestruktur på en sådan måde, at den personelle cirkulation yderligere forøgedes?

Afgangen af folketingsmedlemmer danner udgangspunkt for analysen. Tabel 3 viser den samlede afgang af folketingsmedlemmer i de forskellige valgperioder fra 1960–71 [17]. Der er tale om et regelmæssigt fald i afgangen

Tabel 3: Afgangen af folketingsmedlemmer mellem to valg i perioden 1960–71. Relativ fordeling

Valgperiode	1960–64	1964–66	1966–68	1968–71
Afgang	28 %	19 %	18 %	35 %
Heraf:				
Døde og nedl. mandater	6 %	2 %	1 %	8 %
Tvungen afgang	7 %	10 %	10 %	10 %
Ikke genopstillede	15 %	7 %	7 %	17 %
N =	(168)	(170)	(171)	(171)

frem til 1966–68 og derefter næsten en fordobling af afgangen, som er et markant brud med den foregående udvikling. Dette indicerer en effekt af de strukturelle ændringer, og samtidig rejses spørgsmålet: I hvilket omfang var der i denne specielle situation tale om andre forhold, som kunne fremkalde den store stigning i afgangen, og på hvilken måde var de relateret til de uafhængige variable?

En første tilnærmelse til et svar giver den opdeling af afgangen, som er indeholdt i tabel 3. Gruppen af ikke genopstillede medlemmer er især af interesse. Den tvungne afgang er behandlet i det foregående, og stigningen i gruppen af døde medlemmer og nedlagte mandater kan ikke sættes i nogen forbindelse med de stedfundne ændringer. Tilbage står at forklare stigningen fra 7–17 % hos de ikke genopstillede medlemmer. Det svarer til, at 30 personer ikke genopstillede. Kan alle andre faktorer end de stedfundne ændringer elimineres i forklaringen af denne stigning? Noget éntydigt svar gives ikke, da en dybtgående analyse kræver kendskab til det enkelte medlems motiver. Sådanne oplysninger råder jeg ikke over, idet kun en interviewundersøgelse vil kunne bringe anvendelige data frem. Min fremgangsmåde er mere simpel og dermed også angribelig. Fra dagspressen har jeg oplysninger om nogle af medlemmernes grunde til ikke at søge genopstilling [18]. Her nævnes bl. a. alder, svigtende helbred, skuffede forventninger til folketingsarbej-

det og for stort arbejdspres. Ingen af disse grunde kan på nogen måde forbindes med de strukturelle forandringer, og ingen af medlemmerne nævner den nye valgkredssituation som noget, der har påvirket deres stillingtagen. Men er disse grunde troværdige?

Det er muligt at komme lidt tættere på et svar end dagspressens oplysninger. Hvis man betragter 67 år eller mere som en troværdig aldersgrænse for medlemmernes afgang, viser det sig, at 13 af de 30 medlemmer kunne være gået af denne grund i 1971 og dermed betragtes som ude af billedet med hensyn til motiver, som var bestemt af de stedfundne strukturelle ændringer. Også medlemmer, som ved valget i 1968 havde en ret sikker placering hvilende på et stort stemmetal må kunne udelades. Ved en sikker placering vil jeg forstå, at den pågældende kreds' valgnummer i stor- eller amtskredsen inden for partiet var det andet sidste mandat eller højere [19]. Grænsen er selvfølgelig arbitrært valgt, men giver nok alligevel et mål for valgchancen i 1971, selvom ændringerne formodes at have forrykket billedet. 5 af de afgåede medlemmer opfyldte denne betingelse. Desuden led et enkelt socialdemokratisk medlem nederlag ved opstillingen i sin kreds, et ret usædvanligt forhold, idet kredse, som har givet valg, i langt de fleste tilfælde genopstiller den valgte [20]. Nederlaget var muligvis en effekt af strukturforandringerne, idet den lokale konkurrence mellem kandidaterne var blevet forøget. Dette problem vender jeg tilbage til.

De ialt 18 medlemmer kan alle betragtes som afgået på grundlag af motiver, som ikke kan tilskrives valgkredsændringer eller ændrede opstillingsprocedurer. Tilbage bliver 12 medlemmer svarende til 6 % af medlemstallet, som ikke kan udelukkes fra en påvirkning af de strukturelle ændringer. Hermed være ikke sagt, at det var tilfældet, tværtimod må det enkelte medlems beslutning antages at have været af en så kompleks karakter, at disse simple for klaringsforsøg ikke er tilstrækkelige.

Sammenfattende må jeg understrege, at disse betragtninger ikke har været et forsøg på at fastslå en eller flere bestemte årsager til medlemmernes afgang, men at påvise, at den store stigning i 1971 ligeså plausibelt kan forklares ud fra forhold, som ikke kan sættes i forbindelse med de uafhængige variable. Konklusionen må være, at det ikke er lykkedes ved den anvendte fremgangsmåde at påvise nogen effekt på afgangen, tværtimod træder alternative forklaringsfaktorer mere umiddelbart frem som de afgørende i det enkelte medlems beslutning om ikke at genopstille.

Afgangsbegrebet begrænser sig ikke til anvendelse på medlemmerne, men kan også relateres til kandidatmassen. De afgåede kandidater vil dels omfatte de afgåede medlemmer, som lige er omtalt, og dels afgangen fra stedfortræderne mellem to valg. Afgangen fra sidstnævnte gruppe udviser en markant stigning fra 1968–71 efter et forudgående jævnt fald jfr. tabel 4. Igen må spørgsmålet stilles: Kan der i perioden 1968–71 påvises forhold, der forklarer

Tabel 4: Afgangen fra stedfortræderne mellem to valg. 1960–71

Valgperiode	1960–64	1964–66	1966–68	1968–71
%	33 %	24 %	17 %	46 %
Absolut	186	140	104	282
N =	(566)	(590)	(609)	(611)

stigningen i afgangen, og som ikke kan tilskrives en effekt fra de strukturelle forandringer? Hvis der et øjeblik skal parallelliseres til nogle af de årsager til afgang, som blev nævnt under behandlingen af medlemmerne, såsom dødsfald, sygdom o. lign., der ikke kan relateres til de stedfundne forandringer, kunne spørgsmålet i stedet formuleres negativt. Hvorfor skulle der pludseligt i denne periode blandt et så stort antal kandidater i større omfang end tidligere optræde de nævnte årsager til afgang [21]? Det forekommer ikke sandsynligt. Derimod er det umiddelbart iøjnefaldende, at reduktionen i antallet af opstillingskredse fra 126 til 103 må have haft betydning. Hvis ikke det enkelte parti i stort omfang opstillede flere kandidater inden for en amtskreds, end der var opstillingskredse, måtte antallet af kandidater nødvendigvis reduceres. Det blev også tilfældet. Fra de 611 kandidater i 1968 gik tallet ned til 519 i 1971; en reduktion på 98. En del af stigningen i afgangen på 178 personer (se tabel 4) er hermed forklaret, men langtfra fyldestgørende. Der var ved nominationerne i 1971 ikke blot tale om at reducere antallet af kandidater, men også en reel udskiftning, som bragte nye kandidater ind i billedet. Det er imidlertid afgørende, at hvis der bortses fra den reduktion i kandidattallet, som næsten automatisk fremkom p. g. a. reduktionen i kredsantallet, var afgangen af kandidater stadig større i perioden 1968–71 end i de foregående perioder. Hvis man fra afgangen på 282 trækker 98, bliver tilbage en »reel« afgang på 184 stedfortrædere, altså stadigvæk en stigning i forhold til den foregående periode.

Det er således sandsynliggjort, at selv når der bortses fra den »automatiske« effekt, der også skyldes de strukturelle forandringer, stod tilbage en yderligere påvirkning af afgangen blandt stedfortrædere. Årsagerne må uden tvivl findes hos de nominerende instanser, in casu partiorganisationerne. Hvis man vover den antagelse, at præferencestrukturen ikke ændrede sig væsentligt, og at samtidig de mange skift til sideordnet opstilling betød en tilgang af flere opstillingsvillige, hvortil kom de problemer, som kredsomlægningerne må have skabt for de nominerende forsamlinger med større konfliktmuligheder om kandidatopstillingen, er det nærliggende at slutte, at konkurrencesituationen på kandidatmarkedet blev skærpet betydeligt ved nominationer til 1971-valget. Dette kunne være forklaringen på den øgede afgang, men ræsonnementet hviler på et spinkelt grundlag. Jeg har ingen data til belysning af opstillings-

villigheden hos de tidligere stedfortrædere, eller oplysning om deres aldersfordeling, som selvfølgelig ikke er uvæsentlig i denne forbindelse. Konklusionen må derfor være, at det er sandsynliggjort, at de strukturelle forandringer påvirkede afgangen blandt stedfortræderne i 1971.

Hertil føjer sig yderligere et usikkerhedsmoment af metodisk art, som er omtalt på side 113. Der er i 1971 påvist et brud på den foregående udvikling, men for med nogenlunde sikkerhed at kunne udtale sig om en effekt af de uafhængige variable, er det nødvendigt at have kendskab til det videre forløb af afgangen ved de følgende valg. Der foreligger jo den mulighed, at 1971-valget betød indledningen til en periode med stor personel cirkulation af årsager, der slet ikke er behandlet i det foreliggende. En betingelse for at tale om et effekt må følgelig være, at afgangen blandt stedfortræderne faldt igen i 1973. Materiale fra dette valg er endnu ikke indsamlet, så spørgsmålet må stå åbent indtil videre.

I dette afsnit har de strukturelle forandringer været behandlet samlet. Det følgende vil være et forsøg på en opsplitning på valgkredsændring og ændring i opstillingspraksis for om muligt at belyse, om begge havde betydning, eller den ene eller måske begge var irrelevante for den personelle cirkulation.

5. Den personelle cirkulation belyst ved hjælp af amtskredsklassifikationer

Indtil nu er hele landet blevet behandlet under ét, og den personelle cirkulation set i et tidsmæssigt perspektiv. Det er tanken i dette afsnit med graden af valgkredsændring som kriterium at opdele landet i forskellige regioner eller områder i 1971 for at kunne besvare spørgsmålet, om der er sammenhæng mellem graden af valgkredsændring og personel cirkulation på en sådan måde, at større ændring medfører større personel cirkulation. Selv om det ikke i det foregående er lykkedes at påvise nogen effekt af de strukturelle ændringer, kunne der udmærket være tale om en tilsløring af store regionale forskelle ved, at hele landet betragtes under ét.

Men hvad skal der forstås ved graden af valgkredsændring? Ved hjælp af kortmateriale kan man foretage en impressionistisk sammenligning mellem den gamle og den nye valgkredsstruktur før og efter 1970. Flere ting falder i øjnene. For det første var omlægningen af opstillingskredse særdeles omfattende. Bortset fra kredsene i Københavns Amt og enkelte andre tilfælde, blev alle lagt om. Det havde været ønskeligt at kunne belyse ændringernes omfang i forskellige regioner af landet eller klassificere opstillingskredsene efter graden af omlægning, men det var ikke muligt, fordi der i næsten alle tilfælde var tale om en total omlægning, og ikke bare større eller mindre omlægning. Opstillingskredsen er ikke anvendelig som enhed til en belysning af valgkredsændringen. Derfor vælges stor- og amtskredsen.

Hermed er kun sagt noget om valget af enhed, og ikke hvad ændringen består i. Man kunne tænke sig forskellige operationaliseringer, hvori indgår en række indikatorer for ændringen, som f. eks. antallet af vælgere, som skifter amtskreds fra 1968 til 1971, antal gamle amtskredse, som er medgået til dannelsen af en ny amtskreds, ændringen af de fem partiers relative stemmeandel fra den gamle struktur til den nye struktur med 1968-valgets stemmefordeling som grundlag. Flere indeks for valgkredsændringen blev konstrueret; nogle var meget simple, andre mere komplicerede, og det viste sig, at benyttelsen af disse indeks skabte stort set samme rangordning af de nye amts- og storkredse [22]. Kun ganske få kredse skiftede placering, når rangordenen på de forskellige indeks blev sammenlignet. D. v. s. at den måde, hvorpå ændringen operationaliseredes, ikke var afgørende. Resultatet blev det samme.

Tabel 5 viser klassifikationen af amts- og storkredse i de tre grupper med graden af valgkredsændring som kriterium. Det bemærkes, at alle tre storkredse er indeholdt i *Område 1* med lav grad af valgkredsændring. Hermed er det første metodiske problem ved anvendelsen af klassifikationen berørt. Hvis ikke de tre områder i klassifikationen er ensartede m. h. t. andre faktorer,

Tabel 5: Klassifikation af amts- og storkredse med valgkredsændringen som kriterium

Ingen eller lav grad af valgkredsændring:	
Vestre Storkreds Østre Storkreds Søndre Storkreds Bornholms Amtskreds Frederiksborg Amtskreds Sønderjyllands Amtskreds	OMRÅDE 1
Middel grad af valgkredsændring:	
Ribe Amtskreds Ringkøbing Amtskreds Vejle Amtskreds Storstrøms Amtskreds Viborg Amtskreds	OMRÅDE 2
Stor grad af valgkredsændring:	
Fyns Amtskreds Vestsjællands Amtskreds Københavns Amtskreds Roskilde Amtskreds Nordjyllands Amtskreds Århus Amtskreds	OMRÅDE 3
Antal skift i opstillingsformer:	
OMRÅDE 1: 12 skift OMRÅDE 2: 9 skift OMRÅDE 3: 16 skift	

som kunne antages at påvirke den personelle cirkulation, tjener klassifikationen ikke bare det tilsigtede formål at være udtryk for graden af valgkredsændring, men indeholder også andre dimensioner. Der vides intet om de regionale variationer i den personelle cirkulation. Forsimplet og dikotomt kunne spørgsmålet stilles: Er der i byområder større personel cirkulation end i landområder? Svaret ville indebære en belysning af de økologiske faktorers betydning for den personelle cirkulation. Jeg har ingen mulighed for at kontrollere disse faktorer, da både den gamle kommunale inddeling og valgkredsinddeling har været grundlaget for de økologiske undersøgelser, som findes [23]. En skønsmæssig vurdering giver dog til resultat, at bortset fra, at *Område 1* indeholder alle storkredsene, er land- og byområder indeholdt i alle tre grupper, og en grov kontrol med økologiske faktorer kan antages at være til stede.

Det andet metodiske problem, som opstår i forbindelse med klassifikationen, er kontrol med undersøgelsens anden uafhængige variabel, skift i opstillingsform. Tabel 5 giver en opregning af skiftene i perioden 1968–71, som viser, at det største antal skift fandtes i området med den store grad af valgkredsændring. Der er også i dette tilfælde kun en grov kontrol med et forhold, som antages at have påvirket den personelle cirkulation. Jeg vender tilbage til dette problem.

For det tredie må der tages hensyn til, at de tre områder ved de tidligere valg kan have haft forskellig personel cirkulation. Hvis området med lav grad af valgkredsændring ved det eller de foregående valg havde en stor personel cirkulation og omvendt for området med den store grad af valgkredsændring, vil det afgørende for en sammenhæng være, om den personelle cirkulation er steget forholdsvis mere i området med stor grad af valgkredsændring. Perioden 1966–68 blev anvendt som en slags kontrolgruppe [24], og forskellen i cirkulationen mellem de to perioder for hvert af de tre områder blev beregnet. Der var ingen antydning af sammenhæng mellem valgkredsændring og personel cirkulation målt på de måder, som er anført i det foregående. Det var heller ikke muligt at finde noget andet mønster i relationen mellem valgkredsændringen som udtrykt i klassifikationen og den personelle cirkulation, f. eks. i form af en negativ korrelation.

På samme måde var resultatet afkræftende, når anvendelsen af kontrolgruppen blev forladt. Hverken for tvungen afgang eller for andre relevante afgangsmål var der større afgang i området med stor grad af valgkredsændring end i området med lav grad af valgkredsændring. Tilgangens fordeling på grupperne førstegangskandidater og kandidater med opstillingserfaring afveg heller ikke på nogen signifikant måde mellem de tre områder.

Det benægtende svar på, om der var nogen sammenhæng mellem stor grad af valgkredsændring og stor personel cirkulation, bør naturligvis ses i sammenhæng med de omtalte kontrolproblemer. Det er bemærkelsesværdigt, at

der i området med stor grad af valgkredsændring også sker flest skift i opstillingsformer. Til trods for dette er den personelle cirkulation ikke større i dette område end i de andre områder.

En ny klassifikation af amts- og storkredsene med antal skift i opstillingsformer som kriterium blev foretaget. Selv med en rimelig kontrol af valgkredsændringen viste der sig ingen sammenhæng mellem et stort antal skift i opstillingsformer i en række amts- og storkredse og den personelle cirkulation. Jeg tillader mig at undlade en detaljeret dokumentation af disse påstande, dels af pladshensyn dels p. g. a. de udelukkende negative resultater.

6. Afsluttende bemærkninger

Sammenfattende for undersøgelsen kan det konkluderes, at de strukturelle forandringer ved 1971-valget kun havde indflydelse på konkurrencesituationen på kandidatmarkedet. Reduktionen i kredsantal og ganske givet også andre forhold gjorde afgangen fra stedfortræderne usædvanlig stor ved valget. Nogen større sikkerhed ligger ikke i denne påstand, idet de relevante oplysninger fra 1971-valget og måske også fremtidige folketingsvalg må kendes, før man kan tage stilling til, om konkurrencen kun blev skærpet ved 1971-valget, eller dette valg blev indledning til en ny udvikling med en skærpet konkurrencesituation på kandidatmarkedet. En sådan videreførelse af undersøgelsen vil uden tvivl volde store vanskeligheder, da en grundlæggende præmis for denne fremstilling har været den stabile partistruktur i den undersøgte periode. 1973-valget betød som bekendt et brud med denne præmis, men uagtet de uheldige konsekvenser for en videreførelse af denne undersøgelse, har det måske løst op for beslægtede problemstillinger om den personelle cirkulation blandt kandidater og medlemmer.

De positive resultater har således været ganske små. Hvorfor da lade dem offentliggøre? Bortset fra den lidt banale grund, at andre måske vil være tilbageholdende med at bruge ressourcer på den samme problemstilling, mener jeg, at en fremlægning som denne også kan tjene til at afkræfte gængse forestillinger. Med de mangler, som fremgangsmåden i visse tilfælde har lidt af, er det dog sandsynliggjort, at valgkredsændringerne og ændringerne i opstillingspraksis ikke satte sig større spor i udskiftningen af medlemmer af Folketinget eller udskiftningen af kandidater. Resultatet er ikke uvæsentligt, da man udmærket kunne have forventet det modsatte.

En anden grund til offentliggørelse af så negative resultater, er deres potentielle betydning for de personer, som beskæftiger sig med beslægtede problemer, og hvor de her fremførte resultater måske kan åbne op for nye problemstillinger og hypotesedannelser.

Den tredie grund, som jeg vil fremlægge, skal findes i det forhold, at ændringernes omfang ved 1971-valget var et meget sjældent og iøjnefaldende eks-

empel på et enkeltstående tilfælde af politisk forandring. Er det muligt gennem studiet af sådanne enkeltstående fænomener at afdække sammenhænge i det politiske system, eller i dette tilfælde i rekrutteringsprocessen, som ellers er svært tilgængelige? Undersøgelsen er langt fra at være et svar på dette spørgsmål, hvad der måske i første omgang hænger sammen med mangelen på positive resultater, men forhåbentligt er den et eksempel på, at studiet af den form for forandring ikke er uinteressant.

Den fjerde og sidste grund, som er værd at nævne, er den interesse, der fra politikere og politisk interesserede personer gives udtryk for, når komponenter i valgsystemet står over for forandring. Frygten for, at forandringen kan medføre tab for enten de enkelte personer eller partiet, hænger nøje sammen med problemerne omkring kredsenes sikkerhed, som måske ændres gennem valgkredsomlægning. Det problem siges der intet om i undersøgelsen, men for landet som helhed synes konsekvenserne at være begrænsede til situationen på kandidatmarkedet. Ud fra dette kan der ikke drages slutninger om enkeltpersoners eller partiers forhold, men kun om helheden. Det kan også have interesse.

Noter og henvisninger:

1. *Folketingstidende* 1969–70: Tillæg A. sp. 2703–2705. Om den nye kommunestruktur se *Kommuneinddelingen 1970.*
2. Tidligere omlægninger kan findes beskrevet i: *Love og Anordninger* 1920 nr. 139: 398–418. Lovtidende A. 1953 nr. 171: 582–600. *Lovtidende A 1964 nr. 59: 122–124. Lovtidende A 1965 nr. 445: 1492–1493.*
3. Den nye valgkredsinddeling findes beskrevet i *Lovtidende* A 1970 nr. 283: 721–729.
4. Sammenligningen er foretaget på grundlag af diverse *Statistiske Meddelelser* om folketingsvalg.
5. Undersøgelsen omhandler kun disse partier, fordi materialet især om medlemmer er for begrænset for de små partiers vedkommende til at undersøge den personelle cirkulation.
6. Optællingen af skift er foretaget, efter at en tillempning af »urene« opstillingsformer har fundet sted. Disse optræder, hvor for det første færre eller flere kandidater er opstillet, end der er opstillingskredse i amtskredsen, og for det andet kan én eller flere kandidater have afvigende opstillingsform i forhold til flertallet. For ikke at komplicere billedet, er disse former bragt ind under de tre store kategorier: partiliste-, almindelig og sideordnet opstilling.

   Det bør også nævnes, at en ny variant af den sideordnede opstilling var indført til 1971-valget. Man kunne i en kreds nominere en kandidat, som i så tilfælde skulle stå øverst på listen. Se *Lovtidende* A 1970 nr. 283: 720.
7. Disse oplysninger stammer fra et folketingskandidatarkiv (se Mogens N. Pedersen: *Danske Politiker-Arkiver.* Århus 1972. kap. 5.) Det samme gælder alle oplysninger i tabeller eller lign. i denne undersøgelse. Databehandlingen er foretaget gennem EDB-teknik ved anvendelse af de såkaldte SPSS-systemprogrammer (se Nie, Bent & Hull: *Statistical Packages for the Social Sciences.* New York 1970).
8. Om teorier og begrebsmæssige sondringer om rekrutteringsprocessen se f. eks. Lester G. Seligman: *Recruiting Political Elites.* New York 1971. Samme: »Political Recruitment and Party Structure« i *American Political Science Review.* vol. 55 1961: pp. 77–86. Henry Valen: »The Recruitment of Parliamentary Nominees in Norway« i *Scandinavian Political Studies.* vol. 1 1966: pp. 121–166.

9. Begrebet findes også anvendt, dog på en anden måde i Mogens N. Pedersen: *The Personal Circulation of a Legislature: The Danish Folketing 1849–1968.* Stencil, 1972.
10. En grundig analyse af kredssikkerhedsbegrebet findes hos Ole P. Kristensen: *Den sikre kreds – operationalisering og empirisk relevans.* Specialopgave Århus 1973.
11. En diskussion af disse problemer kan findes i en rapport udarbejdet af et socialdemokratisk udvalg: »Indstilling på grundlag af fornyelsesrapportens medlemsdebat til kredsorganisationer og foreninger fra det organisatoriske udvalg«. (Udlånt fra Arbejderbevægelsens Arkiv.)
12. Se *Statistiske Meddelelser* 1972: 6. Tabel 1.
13. M. h. t. metodiske problemer henvises generelt til: Fred N. Kerlinger: *Foundations of Behavioral Research.* London 1970.
    Johan Galtung: *Theory and Methods of Social Research.* Oslo 1970.
14. Anvendelse af denne »design« findes mest omfattende behandlet i D. T. Campbell & J. C. Stanley: *Experimental and Quasi-experimental Designs for Research.* Chicago 1971.
15. Om anvendelsen af en sådan »design« se Campell & Stanley: *op. cit.* pp. 37–43.
16. Begrebet stammer fra Heinz Eulau & Kenneth Prewitt: *Social Bias in Leadership Selection, Political Recruitment and Electoral Context.* IPSA-kongressen München 1970. p. 11.
17. Man bør her være opmærksom på, at valgperioderne er af forskellig længde. Det har måske betydning for afgangen af døde medlemmer og nedlagte mandater, samt gruppen af ikke genopstillede, idet medlemmerne jo i de »lange« valgperioder bliver nogle år ældre, og dermed også mere udsat for disse former for afgang. Men selv om de to korte valgperioder slås sammen, ændres det endelige resultat ikke.
18. Oplysninger fra dagspressen er taget fra to »klippearkiver« dels Journalisthøjskolens i Århus, dels arkivet på Institut for Statskundskab, Århus Universitet. Følgende dagblade er indgået: Aktuelt, Jyllandsposten, Århus Stiftstidende, Information, Berlingske Tidende, Berlingske aftenavis, Politiken, Demokraten, Frederiksborg Amtsavis, Minavisen samt diverse meddelelser fra pressebureauer.
19. Om principperne for denne tankegang se f. eks. *Statistiske Meddelelser* 1968: 8. Tabel 40 og 44.
20. Samme synspunkt giver tidl. redaktør og folketingsmedlem Holger Eriksen udtryk for i Jyllandsposten 6. januar 1969.
21. Denne tankegang kan også findes hos Campell & Ross: »The Connecticut Crackdown on Speeding: Time-Series Data in Quasi-Experimental Analysis« i E. R. Tufte (ed.): *The Quantative . Analysis of Social Problems.* Addison-Wesley Publishing Comp. 1970. Dette er det eneste mig bekendte forsøg på en eksplicit anvendelse af quasi-eksperimental »design«.
22. Som eksempel på et simpelt indeks kan nævnes antallet af vælgere, som skiftede amtskreds fra 1968 til 1971. For hver amts- og storkreds blev en optælling foretaget (se *Statistiske Meddelelser* 1972: 6. tabel III.), og kredsene rangordnet efter den andel af det samlede vælgertal, som havde skiftet.
    Som eksempel på et mere kompliceret indeks, som altså gav samme rangorden af kredsene, kan nævnes følgende: Den nye valgkredsinddeling projiceredes ned over inddelingen i 1968, og det var muligt at se, hvilke områder der gik fra, og hvilke der blev lagt til for hver amts- og storkreds. Flere af de »gamle« amtskredse blev lagt sammen f. eks. Ålborg og Hjørring til Nordjyllands Amtskreds, andre blev blot justeret ved flytning af mindre områder, som f. eks. Ribe og Frederiksborg. På dette grundlag konstrueredes indekset, og følgende komponenter indgik: 1) En beregning af tilgangen af vælgere for hvert af de fem politiske partier til kredsen og afgangen af vælgere. Ved substraktion opstod en netto til- eller fragang, som dannede grundlag for 2) ændringen af den stemmemæssige fordeling på fem partier i forhold til den »gamle« inddeling. Afvigelserne kunne sammenfattes til et enkelt tal for hver kreds. Endelig blev der taget højde for andelen af vælgere, som havde skiftet kreds. Dette blev indregnet i indekset.

23. Se f. eks. Ole Borre & Jan Stehouwer: *Partistyrke og Social struktur 1960.* Århus 1968. p. 89 ff.
24. Kontrolgruppen fik selvfølgelig kun en meget begrænset anvendelse, som bestod i at belyse den personelle cirkulation i de tre områder i den foregående periode. Den blev ikke anvendt til at kontrollere for andre variable.